

General aspects of social psychological adaptation of person with a disability in society

SOBOL Evgen

DrSc, Associate Professor
Head of the Department of State and Legal disciplines and administrative law, Kirovograd Pedagogical University named after. V. Vynnychenko

Суспільство схильне сприймати осіб з інвалідністю крізь призму негативних стереотипів. Так, систематичний моніторинг цієї проблеми Національною асамблеєю інвалідів України засвідчив, що значна кількість людей звикла упереджено ставитися до інвалідів, вважаючи непрацездатними, неспроможними; приписувати негативні риси характеру, очікуючи певної незвичної поведінки. Більше того, сьогодні такі люди відносяться до найбільш соціально незахищеної категорії населення, потребуючої посиленого медичного і соціального обслуговування. Вони фактично не мають можливості отримувати повноцінну освіту. Крім того, значна їх кількість не має сім'ї та позбавлена можливості професійної діяльності [1, с. 4].

Такі обставини зумовлюють органи публічної влади направляти правові механізми врегулювання питання інвалідності не лише на соціальну допомогу, але й на соціальну адаптацію інвалідів. Більше того, ця позиція продиктована Європейською соціальною хартією (1996 р.) [2], що кожна держава відносно інвалідів має «...сприяти їхній всебічній соціальній інтеграції та участі у житті суспільства...» (ч. 3 ст. 15).

Метою даної статті є проаналізувати особливості соціально-психологічної адаптованості особи у суспільстві, а також визначити поняття соціальної адаптації інваліда та чинники проходження процесу адаптації та подальшої адаптованості.

В першу чергу, необхідно звернути увагу на те, що від самого свого народження людина на свідомому та підсвідомому рівнях прагне інтегруватися до оточуючого середовища задля свого виживання та самореалізації.

Загальні аспекти соціально-психологічної адаптації інвалідів в соціумі

СОБОЛЬ Євген

доктор юридичних наук, доцент
завідувач кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права Кіровоградського педагогічного університету ім. В. Винниченка

УДК 316.6: 159.92

Summary

The features of social psychological adapted of person are analyzed in society. The concept of social adaptation of invalid and factors of passing of process of adaptation and further adapted are certain.

Key words: social psychological adaptation, person with a disability

Постановка проблеми

Соціальний захист осіб з обмеженими функціональними можливостями передбачає комплекс заходів, здійснюваний на основі концептуальної державної політики. Тому діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у покращенні здоров'я, матеріальному забезпеченні, трудовій діяльності тощо.

Водночас будучи істотою колективною – вона у цьому процесі намагається перейняти полівекторні уклади життя конкретного суспільства, тобто відбувається соціальна адаптація індивіда, яка носить систематичний характер і багато в чому відповідає віковій періодизації життя людини. Так, виділяють дитинство (від народження до 5 років), молодший шкільний вік (6-11 років), підлітковий вік (12-17 років), молодість (18-34 року), зрілість (35-54 років), літній вік (55-60 років), старість (60 і більше років).

Підкреслимо, що якщо з раннього дитинства особа вже має статус інваліда, то подальша соціальна адаптація стає надзвичайно складним і не завжди ефективним заходом без своєчасного втручання. Так, за офіційними даними центральної навчально-виховної реабілітаційної установи України «Державний комплекс соціальної реабілітації дітей-інвалідів» початок соціальної реабілітації у ранньому віці (від народження до 7 років) дає 65% позитивних результатів, тоді як у старшому віці (від 7 до 18 років) – лише 19,1%. Крім того, рання корегуюча адаптація хоча й проводиться переважно в спеціалізованих реабілітаційних закладах, але передбачає обов'язкове залучення родичів. Це дозволить батькам та іншим зацікавленим особам усвідомити проблеми своїх дітей, оволодіти методиками виконання індивідуальних програм, перетворитися на активного учасника реабілітаційного процесу. Таким чином досягти прогресу у подоланні вад дитиною, в її інтеграції до дитячого колективу та суспільства, яке має забезпечити для цього умови [3, с. 107-108].

Термін «соціальний» має два значення. В широкому розумінні він означає суспільство в цілому і використовується при співставленні соціуму з природою, соціальної форми руху матерії з біологічною. За цього поняття «соціальний» тотожний поняттю «суспільний». У вузькому розумінні цей термін означає наявність соціального зв'язку між людьми, тобто взаємодії індивідів і групи індивідів, переслідуючих певні соціальні цілі в конкретних умовах місця та часу [4, с. 8].

У свою чергу, слово «адаптація» походить від латинського слова *adaptatio* – пристосування та розглядається як: 1) здатність системи змінювати свій стан і поведінку (параметри, структуру, алгоритм функціонування) залежно від зміни умов зовнішнього середовища шляхом отримання й використання інформації про неї; 2) пристосування будови та функцій організму, його органів і клітин до умов довкілля [5, с. 13].

Значення соціальної адаптації можна виокремити, проаналізувавши довідникову, енциклопедичну та словникову літературу у сфері соціології. Прикладом, автори словника-довідника «Соціологія: терміни, поняття, персоналії» (В.М. Піча, Ю.В. Піча, Н.М. Хома та ін.) визначають соціальну адаптацію як пристосування людини до соціального середовища та його вимог [6, с. 7]; словника термінів і понять «Соціологія» (Є.А. Біленький, В.М. Дебой, М.А. Козловецька та ін.) – вид взаємодії окремої особи, соціальної спільноти із середовищем, спрямованої на узгодження вимог та сподівань її учасників, реалізацію системи заходів щодо приведення індивідуальної чи колективної соціальної поведінки індивідів відповідно до загально визначених норм, правил, а також пристосування їх до безпечних соціальних та екологічних умов життєдіяльності [7, с. 11]; «Великого тлумачного соціологічного словника» (Д. Джері, Дж. Джері) – шлях, яким соціальні системи будь-якого роду (сімейна група, ділова фірма, держава) «управляють» чи відповідають на середовище свого існування [8, с. 17].

З такими визначеннями в повній мірі погоджуються В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін., але зауважують на більш глибокому особистісному проникненні у соціум під час соціальної адаптації. Мова йде про «...зближення ціннісних орієнтацій індивіда та групи, засвоєння норм, традицій та звичаїв культурного середовища, освоєння рольової поведінки в ньому» [9, с. 8].

В.Г. Городяненко пропонує сприймати соціальну адаптацію як двосторонній процес, у якому індивід не лише пристосовується до навколишнього середовища, змінюваних умов буття, а сам змінює їх, чим забезпечується еволюційний перехід від одного рівня функціонування до іншого, найчастіше вищого [10, с. 12].

О.І. Карякіна та Т.М. Карякіна акцентуються на тому, що адаптація – це активний процес, в ході якого особа виробляє як пристосувальні форми поведінки в сфері освіти і спілкування, так і форми активної

участі в суспільному житті. Процес адаптації індивіда проходить завжди, коли людина вступає в тривалу, стійку взаємодію з новою соціальним середовищем [11, с. 21].

Важливим у піднятому нами питанні є наголосити на психологічній основі соціальної адаптації, адже процес соціалізації, в першу чергу, реалізується завдяки внутрішню особистісному аспектові людини. Слід зазначити, що тут надзвичайну важливість набуває саме соціально-психологічна адаптація інвалідів як механізм створення їм рівних можливостей для того, щоб бути соціально затребуваними. Ця проблема актуалізується не лише тому, що останнім часом збільшилося число людей, які мають значні фізичні і психічні відхилення, а ще тому, що дання категорія населення має низький рівень матеріального забезпечення, а також морально незахищена [12, с. 1]. Тобто адаптацію можна розглядати і як складову частину соціалізації, і в якості її механізму. В цьому контексті розрізняють два види адаптації: психофізіологічну та соціально-психологічну, між якими існує тісний взаємозв'язок [13, с. 62].

В американській та західноєвропейській психології проблема соціальної адаптації розроблялася в рамках спеціального спрямування, що виникло в 30-40-х роках ХХ ст. (Н. Міллер, Дж. Доллард, Р. Пірс та ін.) і набуло розвитку у відгалуженнях психоаналітичної психології та культурної антропології (Ф. Александер, Р. Бенедикт, М. Мід, Т. Френч та ін.). Радянська наука (Г.М. Андреева, Б.Д. Паригін, А.В. Петровський та ін.) закономірності адаптації вивчала через умови «спільної діяльності», що відзначалася спільністю цілей і ціннісних орієнтацій колективу [14, с. 9].

Визначальним моментом дослідження цього питання стали наукові праці Г. Гартманна, зокрема «Его психологія та проблема адаптації» (1958 р.) [15], де автор доводить пряму залежність розвитку особистості від конфліктів. В даному ракурсі, з урахуванням того, що процес адаптації багатоплановий, а рівень адаптації лежить в основі концепції здоров'я людини, розрізняється два її види: а) алопластична адаптація – здійснюється тими ж змінами у зовнішньому світі, які людина здійснює для приведення його у відповідність зі своїми потребами; б) аутопластична адаптація – забезпечується змінами особи (її структури, умінь, навичок і т.п.), за допомогою яких вона пристосовується до середовища [16, с. 15].

В цілому ж різні підходи до адаптаційних проявів та закономірностей у суспільстві проаналізовані у працях Р.М. Баєвського, Г.А. Балла, М.М. Василевського, Є.В. Вітенберга, І.Б. Дерманова, Є.К. Зав'ялова, Є.Ю. Коржова, Л.А. Коростельова, М.І. Косенкова, А.Г. Маклакова, В.І. Медведєва, Ф.З. Меєрсона, В.П. Петленка, А.М. Северцева, Ю.К. Суботіна та ін.

Сьогодні соціально-психологічна адаптація в наукових колах має ряд трактовок, хоча всі вони в загальних рисах переслідують одну ідею: процес активного пристосування

індивіда до соціального середовища, в якому він перебуває в залежності від ціннісних орієнтацій, обраних цілей і можливостей їх досягнення [17, с. 11-12]; оптимізація взаємозв'язку особи і групи, наближення цілей їх діяльності, ціннісних орієнтацій, засвоєння індивідом норм і традицій групи, входження в її рольову структуру [18, с. 5]; пристосування людини як особистості до існування в суспільстві у відповідності з вимогами цього суспільства і з власними потребами, мотивами та інтересами [19, с. 20] та ін.

Тобто, в цілому можна вважати, що соціально-психологічна адаптація передбачає способи інтеграції індивіда до відповідного соціального середовища з урахуванням його внутрішніх інтересів, мотивів і т.п.

Процес адаптації індивіда, включаючи фізіологічний, біологічний, психологічний та соціальний рівні, за критерієм домінуючої форми адаптивної діяльності передбачає три етапи:

1. Орієнтаційний. Спрямований на ознайомлення адаптантів із соціальним середовищем.

2. Оціночний. Відбувається диференціація соціального досвіду та способу життя на взаємоприйнятний та взаємовідхилений відбір можливих за нових умов форм і способів діяльності згідно з установками та ціннісними орієнтаціями, які раніше склалися у адаптанта.

3. Сумісності. Досягнення суб'єктом стану адаптованості [9, с. 6], тобто адаптацію необхідно розуміти як відповідний процес, так і його кінцевий результат, виражений в стані адаптованості особи до нових факторів середовища.

Добре адаптованим психоаналітики вважають людину, у якої продуктивність, задоволення життям і психічна рівновага не порушені. В процесі адаптації активно змінюється як особа, так і середовище, внаслідок чого між ними встановлюються стосунки адаптованості. На підставі висловлювання А.А. Налчаджян вважає, що соціально-психологічну адаптованість можна охарактеризувати як такий стан взаємин особи і групи, коли особа без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє основні соціогенні потреби, повною мірою йде назустріч тим ролевим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стани самоствердження і вільного вираження своїх творчих здібностей. Адаптація ж – це той соціально-психологічний процес, який при сприятливих умовах приводить особу до стану адаптованості [16, с. 15-18].

Водночас адаптаційні процеси можуть протікати в одному із таких напрямів:

а) адаптивність як справжня чи відносна гармонійність між суб'єктивними цілями і кінцевими результатами, що супроводжуються позитивними ставленнями індивіда; б) неадаптивність як більшою чи меншою мірою усвідомлена невідповідність між цілями і результатами діяльності, що породжує амбівалентні почуття й оцінки; в) дезадаптивність як певна дисгармонія між цілями і результатами [20, с. 174].

Слід погодитися з обґрунтованими висновками С.Т. Посоховою щодо особливостей реалізації адаптації індивіда, а саме: 1) повнота і вектор саморозкриття визначаються активізацією механізмів особової регуляції в трансформації адаптаційного потенціалу; 2) на початкових етапах адаптації зовнішні умови сприймаються як загрозливі фізичному виживанню; 3) особа, що адаптується, має високу пластичність і здатність до збереження накопиченого адаптаційного досвіду; 4) психологічний зміст аутоадаптації визначається ієрархією мотивів, спектром емоційних переживань і активністю в міжособистісній взаємодії [21].

Дійсно, процес адаптації та завершальні якісні показники подальшої адаптованості в значній мірі залежать від характеристик сфери пристосування, але в той же час, визначальним є адаптаційний потенціал особистості. На рахунок цього А.Г. Маклаков, розвиваючи напрацювання П.К. Анохіна, Г. Сельє, І.М. Сеченова та І.П. Павлова, вказував, що адаптаційні особливості індивіда залежать від особливостей його особистості, на основі яких відбувається регуляція функціонального стану організму в різних умовах [22, с.11].

Виокремлюють такі компоненти адаптаційного потенціалу особистості:

1. Індивідуальний рівень. Визначає енергетичні й динамічні межі активності, в яких особа здатна успішно реалізувати і в наступному заповнювати витрати ресурсів, якісно перетворювати їх і розвиватися. Тобто психофізіологічні характеристики виступають основою адаптаційного потенціалу.

2. Суб'єктно-діяльнісний рівень. Містить як ресурси людини, так і способи, механізми їх реалізації. Передусім, ресурси цього рівня представлені здібностями і навичками, що характеризують адаптаційну поведінку особини (сформовані адаптаційні схеми і програми).

3. Особовий рівень. Мотиваційна сфера, що обумовлює вектор і напруженість активності особи, механізми, за допомогою яких відбуваються процеси вибирання засобів для досягнення поставлених цілей [23, с. 71].

Висновки

Соціальна адаптація інваліда – це активний паритетний взаємозв'язок суспільства та особи, який направлений на: 1) з'ясування соціумом можливих умов пристосування до суспільного життя кожного окремого індивіда; 2) приведення поведінки особи до загальноприйнятих норм і цінностей; 3) забезпечення безпечного та економічно стабільного існування в адаптованому середовищі; 4) соціально-психологічну інтеграцію неоднорідних елементів суспільства.

Проходження процесу соціально-психологічної адаптації та подальша адаптованість залежить від двох чинників: 1) соціального середовища, яке має прийнятні характеристики

та створює відповідні умови для адаптації індивіда; 2) особистісний адаптаційний потенціал – психофізичні особливості індивіда, які визначають ступінь прийнятності та можливості подальшої адаптації особи до конкретного соціального середовища.

Список використаної літератури:

1. Законодавство України щодо соціального захисту інвалідів: декларація прав чи гарантія? : громадський моніторинг. – К. : Національна асамблея інвалідів України, 2008. – 53 с.
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
3. Про становище інвалідів в Україні : національна доповідь. – К. : Мінпраці України, 2008. – 200 с.
4. Рабочая книга социолога / отв. ред. Г.В. Осипов. – изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Наука, 1983. – 480 с.
5. Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О.Г. Данильяна. – Х. : Прапор, 2006. – 432 с.
6. Соціологія: терміни, поняття, персоналії : навчальний словник-довідник / укл. В.М. Піча та ін. – К. : Каравела, Л. : Новий світ – 2000, 2002. – 480 с.
7. Соціологія: словник термінів і понять / упор. Є.А. Біленький та ін. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
8. Большой толковый социологический словарь : пер. с англ. / Д. Джери, Дж. Джери. – М. : Вече-АСТ, 1999. – Т. 1 (А-О). – 543 с.
9. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / укл. В.І. Волович та ін. – К. : Укр. Центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
10. Соціологічна енциклопедія / укл. В.Г. Городяненко – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
11. Карякина О.И. Основы реабилитации инвалидов : учеб. пос. / О.И. Карякина, Т.Н. Карякина. – Волгоград : Изд-во Волгоградского гос. унив-та, 1999. – 88 с.
12. Дикова-Фаворская М. Самореализация людей с функциональными ограничениями: потребности и возможности в современном украинском обществе / М. Дикова-Фаворская // Соціологічні дослідження. – 2008. – № 7. – С. 1–7.
13. Основы социально-психологической теории / под общ. ред. А.А. Бодалева. – М. : Междунар. педагог. академия, 1995. – 421 с.
14. Краткий психологический словарь / под. общ. ред. А.В. Петровского. – М. : Политиздат, 1985. – 431 с.
15. Hartmann H. Ego psychology and the Problem of adaptation / H. Hartmann. – N-Y. : International Universities Press, 1958. – 126 p.
16. Налчаджян А.А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А.А. Налчаджян . – Ереван : Изд-во АН АССР, 1988. – 236 с.
17. Психологічна енциклопедія / О.М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
18. Колюхин Н.И. Словарь-справочник по психологии / Н.И. Колюхин. – М. : Полиграфресурсы. – 160 с.
19. Большой психологический словарь / под. ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – 3-е изд., доп. и перераб. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2006. – 672 с.
20. Чухрій І.В. Чинники соціально-психологічної адаптації матерів, які виховують дитину-інваліда / І.В. Чухрій // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2012. – № 9 (11) . – С. 171–181.
21. Посохова С.Т. Психология адаптирующейся личности : дис....докт. псих. наук : 19.00.01 / Светлана Тимофеевна Посохова. – СПб, 2001. – 393 с.
22. Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь / И.М. Кондаков. – СПб. : прайм-Еврознак, 2003. – 512 с.
23. Богомолов А.М. Личностный адаптационный потенциал в контексте системного анализа / А.М. Богомолов // Психологическая наука и образование. – 2008. – № 1. – С. 67–73.

www.termal-podhajska.sk

Penzión **TERMÁL**
PODHAJSKA

